

Joan Fuster, historiador

Enric Pujol

Historiador

LA CONSIDERACIÓ DE JOAN FUSTER COM A “HISTORIADOR” encara avui sobta a molta (massa) gent que li reconeix perfectament la seva condició d’“home de lletres”, d’“assagista” o fins i tot de crític literari, però que no valora prou la substantiva aportació que ha fet en l’àmbit de la història, per més que la seva obra respon a un projecte historiogràfic de gran abast que el converteix en un dels autors fonamentals de la historiografia catalana contemporània.

La dimensió historiogràfica de la proposta fusteriana

La irrupció pública de Fuster es produí al principi dels anys seixanta, arran de l’aparició d’un llibre que ha esdevingut emblemàtic, *Nosaltres els valencians* (1962)¹. El triomf de públic i de crítica consagrà l’autor com un dels intel·lectuals més sobresortint del conjunt de l’àmbit català². De fet, aquest títol estava profundament lligat a dos altres textos apareguts el mateix any 1962, l’opuscle *Qüestió de noms* i el voluminós llibre *El País valenciano* (que desfermà en contra seva una virulenta ofensiva dels sectors anticatalanistes de València)³. Tots tres articulaven el que en podríem dir la "proposta fusteriana". Aquesta formulació no es limitava a deixar clara la pertinença del País Valencià a l’àmbit català, sinó que anava molt més enllà i proposava una nova designació per al conjunt de l’àmbit nacional, els "Països Catalans", i, de retruc, de tots els territoris que l’integraven: el "Principat" (o Catalunya estricta), les "Illes" (Balears i Pitiüses), el "País Valencià", Andorra i el "Rosselló" (posteriorment denominat, amb una voluntat que no es desdiu de la de Fuster, "Catalunya del Nord"). El mateix Fuster demanava una "cautela esmolada" en l’ús de la paraula Catalunya, per tal de reservar-li en el futur aquella amplitud de designació de tota la nació.⁴

D’ençà de la Renaixença, la consciència d’una comunitat catalana (encara que sovint limitada a un aspecte merament lingüístic i cultural) havia existit, però no s’havia assolit amb èxit una denominació conjunta, com la de "Països Catalans", que fos acceptada per un nombre important d’intel·lectuals i polítics de tot l’àmbit nacional.⁵ Fuster pretenia resoldre el tema, conscient que "el nom fa la cosa" i que calia plantejar la qüestió des d’una òptica no estrictament culturalista, sinó explícitament política i social. La seva proposta, feta en un període d’auge econòmic arreu dels territoris catalans (i d’una creixent interrelació econòmica) i en uns moments d’alta expectativa de canvi democràtic (i, doncs, de qüestionament del model uniformista i centralista de l’estat espanyol) va tenir una gran acceptació (especialment al llarg de la dècada dels setanta) i fou

assumida no tan sols pel gruix de la intel·lectualitat catalana, sinó també per la gran majoria de partits democràtics de tot l’àmbit nacional.⁶ El tema no era pas una "qüestió menor" per a la historiografia catalana, puix que definir l’àmbit nacional volia també dir definir l’objecte d’estudi. I aquesta definició (premissa de tota recerca científica) era una condició prèvia no tan sols per a la ciència històrica, sinó per al conjunt de les ciències i del pensament català. No ha de sobtar, doncs, que a la primera (i fins ara única) reunió feta pel conjunt de la comunitat científica catalana, el Congrés de Cultura Catalana (engegat el 1975 i no clausurat fins al 1977) es remarqués la unitat lingüística i cultural dels Països Catalans, fruit d’una història comuna i d’una realitat compartida que calia "fer progressar conjuntament", segons es deia en el manifest final.⁷ Ni tampoc que el projecte editorial més ambiciós del moment (iniciat el 1969), la *Gran Enciclopèdia Catalana*, es definís com "l’esforç d’una generació d’intel·lectuals catalans per a crear una obra de referència que correspongués a la present situació cultural, social i econòmica dels Països Catalans"⁸. Ni que nombroses revistes generalistes i culturals durant els anys seixanta i setanta adoptessin aquest àmbit d’anàlisi: *Serra d’Or*, *Canigó*, *Presència*, *Els Marges*, *Nous Horitzons*, *Quaderns d’Alliberament*⁹... Ni que el primer diari en català aparegut d’ençà del final de la guerra civil, l’*Avui* (1976) es plantegés inicialment com a mitjà d’informació general que donava prioritat als esdeveniments d’arreu dels Països Catalans. Ni que es fundés la Universitat Catalana d’Estiu a Prada del Conflent (1969) com a embrió del que havia de ser un hipotètic model universitari comú per a tot l’àmbit nacional.

En l’opuscle *Qüestió de noms* Fuster traçà els eixos teòrics bàsics, però calia que se sostinguessin en una realitat històrica que legitimés la proposta. I aquesta necessitat fou la que féu moure el "pensador", l’"assagista", a fer d’"historiador" i a escriure *Nosaltres els valencians*, com ell mateix confessà al pròleg del llibre:

"Jo no sóc ni sociòleg ni historiador. Però, ¿hi ha ara, avui, un sociòleg o un historiador valencians que puguin encarregar-se de la feina? Sincerament, no els veig enlloc [...]. Escric aquest llibre perquè ningú no l’ha escrit encara, i perquè ningú no sembla disposat a escriure'l".¹⁰

El títol de l’obra, *Nosaltres els valencians*, era ja un calc intencionat de l’expressió primitiva amb la qual Jaume Vicens Vives volia batejar la seva *Notícia de Catalunya* (1954) el famós assaig interpretatiu sobre

el passat català que esdevingué un títol de referència obligada al llarg dels cinquanta i àdhuc els seixanta. Fuster s’havia fet ressò de la crida feta per Vicens a valencians i mallorquins en aquell llibre perquè fessin llur contribució complementària al seu tempteig. Així, realitzà damunt la realitat valenciana una operació similar a la reflexió de Vicens (que havia circumscrit la seva anàlisi al Principat). El propòsit fusterià, però, era assentar les bases per a una imminent síntesi històrica dels Països Catalans, objectiu aparentment només hipotètic i relegat a un futur incert en el projecte historiogràfic vicencià.¹¹ D’aquesta manera, Fuster superava, conscientment, els pressupòsits del seu model. No en va, ja en un famós article del novembre de 1960 a *Serra d’Or*, "Apunts per a una rèplica a Vicens Vives", esbossà tot un programa historiogràfic que implicava una revisió a fons de la pràctica habitual dels historiadors acadèmics del moment.¹² L’escrit, pensat com una contesta a un article anterior de Vicens, "Presència valenciana",¹³ (però publicat després de la mort del gironí) demanava als historiadors del Principat que no limitessin llurs estudis al "fragment que s’estén entre els Pirineus i l’Ebre" i analitzessin "el passat complet de les nostres terres". En definitiva, que elaboressin una "síntesi d’història dels Països Catalans". La crida anava adreçada als historiadors principatins perquè aleshores pensava que estaven més ben preparats que no pas els valencians i els mallorquins per a "trencar amb les velles previsions particularistes i encetar els criteris unitaris que necessitem".

Al mateix temps, una síntesi conjunta havia d’estimular una feina de revisió historiogràfica profunda, ja que havia de servir per a "desemmascarar l’ideologisme de les altres històries que fins ara hem patit, les històries tenyides de particularisme regional i les històries inspirades en un centripetisme peninsular, les unes i les altres tendencioses, negadores del fet bàsic de la nostra unitat i de la consistència del seu desplegament al llarg dels segles".¹⁶

Al projecte fusterià se li podria reprovar que pecava també d’"ideologisme", però cal tenir present que Fuster el considerava com quelcom inherent a la pràctica historiogràfica:

"L’historiador constata, aclareix i valora; quan explica un fet no fa sinó judicar-lo i, malgrat ell mateix, sempre pecarà amb una mena o altra d’ideologisme. L’objectivitat d’un historiador està tothora sotmesa a correccions d’indole ben humana: socials –de classe–, nacionals, religioses, polítiques."¹⁷

Aital consideració es fonamentava en una concepció de la història força elaborada que ell mateix es cuidà de deixar ben explícita en el mateix article esmentat:

"Si la història fos una disciplina tan asèptica com la física o la geometria, els seus problemes podrien reservar-se en una àrea d’exclusions al·tives, descircumstancialitzada –si puc dir-ho així–; però la història, quan no és només erudició, i fins i tot quan només és erudició, torna a la 'història', reverteix en la societat com un estímul insidiós, es converteix en arma. I seria idiota renunciar-hi".¹⁸

No ha de sobtar trobar en la formulació fusteriana una opció historiogràfica que consideri la història com a "arma", sobretot si es tenen en compte altres afirmacions del

"En la pràctica, la dilació, l’honestíssima dilació que es prenia Vicens equivalia a un ajornament sine die de l’obra desitjada [...]. Un esbós provisional, obert a tantes rectificacions futures com calguessin ¿seria encara possible? Penso que no. Penso que, amb les dades disponibles de la nostra investigació, podrien aventurar-se les línies generals d’una visió de conjunt, aquella 'prèvia definició' sense la qual 'la dinàmica de qualsevol de les tres porcions fonamentals de la catalanitat' seria intel·ligible".¹⁵

Al mateix temps, una síntesi conjunta havia d’estimular una feina de revisió historiogràfica profunda, ja que havia de servir per a "desemmascarar l’ideologisme de les altres històries que fins ara hem patit, les històries tenyides de particularisme regional i les històries inspirades en un centripetisme peninsular, les unes i les altres tendencioses, negadores del fet bàsic de la nostra unitat i de la consistència del seu desplegament al llarg dels segles".¹⁶

Al projecte fusterià se li podria reprovar que pecava també d’"ideologisme", però cal tenir present que Fuster el considerava com quelcom inherent a la pràctica historiogràfica:

"L’historiador constata, aclareix i valora; quan explica un fet no fa sinó judicar-lo i, malgrat ell mateix, sempre pecarà amb una mena o altra d’ideologisme. L’objectivitat d’un historiador està tothora sotmesa a correccions d’indole ben humana: socials –de classe–, nacionals, religioses, polítiques."¹⁷

Aital consideració es fonamentava en una concepció de la història força elaborada que ell mateix es cuidà de deixar ben explícita en el mateix article esmentat:

"Si la història fos una disciplina tan asèptica com la física o la geometria, els seus problemes podrien reservar-se en una àrea d’exclusions al·tives, descircumstancialitzada –si puc dir-ho així–; però la història, quan no és només erudició, i fins i tot quan només és erudició, torna a la 'història', reverteix en la societat com un estímul insidiós, es converteix en arma. I seria idiota renunciar-hi".¹⁸

No ha de sobtar trobar en la formulació fusteriana una opció historiogràfica que consideri la història com a "arma", sobretot si es tenen en compte altres afirmacions del

mateix Fuster, com la que féu a la introducció a *Nosaltres els valencians*:

"Per dir-ho abusant de la terminologia d’un il·lustre barbut, 'explicar' serà una invitació a 'transformar'. És 'transformar' el que ens interessa".¹⁹

La influència de K. Marx ja es deixava notar aleshores i, en escrits posteriors, es féu més i més explícita, especialment en la *Laudatio* acadèmica a Pierre Vilar, on explicà la seva particular assumpció del marxisme:

"Jo confesse no haver entès mai què és això del 'materialisme dialèctic', i en la mesura que ha volgut o vol ser una filosofia, em mereix les màximes desconfiances; però el 'materialisme històric' em sembla l’única via d’aproximació a la comprensió del passat".²⁰

Una concepció així li permetia una visió lúcida i escèptica de la disciplina històrica –i, sobretot, de la filosofia de la història– com ara aquesta, extreta de *Consells, Proverbis i Insolències* (1968): "El que mana vol que els manats siguin dòcils, tota filosofia de la història ha de partir d’aquesta obvietat". O bé aquesta altra, del seu *Diari* de 1953:

"Els historiadors es pensen que escriuen història. Però tot el que en ells no és erudició –i encara...– és política. Política més o menys elevada, però política al cap i a la fi. Així Tucídides; així Munaner; així Toynbee. (Modernament d’aquesta política se’n diu, quan es confessa, 'filosofia de la història')."²¹

Naturalment, Fuster no féu la seva reflexió sobre la història en el buit, sinó que trobà concreció en la seva pròpia obra.²² S’hi evidència en títols que podríem considerar propis de la "història literària" i "de la "cultura" –com ara *Pàgines escollides de sant Vicent Ferrer* (1955), *La poesia catalana* (1956), *Literatura catalana contemporània* (1972), *La decadència al País Valencià* (1976) o *Contra el noucentisme* (1978)– i en altres de més pròpiament "històrics" (que en la sensibilitat actual es podrien englobar en una "història de les mentalitats" o "de les idees"), com *Poetes, moriscos i capellans* (1962), *Heretgies, revoltes i sermons* (1970) o El *bandolerisme català: la llegenda* (1963), obra que fou lloada per l’historiador britànic Eric John Hobsbawm amb les següent paraules: "Existeixen pocs estudis acadèmics sobre la

llegenda del bandoler. El millor que conec és El bandolerisme català, de Joan Fuster".²³

Deixebles i mestres: El complex joc de les influències

L'impacte dels plantejaments fusterians al llarg dels anys seixanta, setanta, i àdhuc vuitanta, fou, com ja s'ha dit, importantíssim. No és agosarat afirmar que influí en el gruix de la intel·lectualitat catalana del seu temps. Encara avui és un referent indefugible, un clàssic contemporani indiscutit. Allò difícil, però, és determinar els possibles seguidors i els "deixebles" que hagin deixat una obra rellevant de caire historiogràfic, ja que el seu llegat és perceptible sobretot per l'acceptació dels seus plantejaments genèrics sobre la qüestió nacional i no tant per l'assumpció d'un corpus sistemàtic i regulat que es desprengui del conjunt de la seva obra.²⁴ Cal tenir present que el seu llegat, com ja s'ha apuntat abans, no tan sols fou assumit per determinades individualitats, sinó per equips enters de persones, cosa que va permetre que diverses obres molt notables i rellevants publicacions prenguessin com a marc referencial el que ell proposà. En l'àmbit més pròpiament historiogràfic, que és el que ens ocupa, cal esmentar obres col·lectives com el ja esmentat Ictineu i el volum onzè de l'enciclopèdia *Ulisses* –dedicat a *Els Països Catalans* (1984) i dirigit per M. Costa-Pau–, a les qual caldria afegir moltes altres iniciatives ben notables, com ara la *Bibliografia dels moviments socials a Catalunya, País Valencià i Illes* (1972), d'Emili Giralt, Josep Termes i Albert Balcells, i la *Història dels Països Catalans* (1980-1981), dirigida per Albert Balcells (en la qual col·laboraren Josep M. Salrach, Eulàlia Duran, Manuel Ardit i Núria Sales). Pel que fa a les revistes del període, cal citar *Recerques* (iniciada el 1970 i que es presentà com "una col·lecció periòdica destinada bàsicament a estudiar la història, l'economia i la cultura modernes i contemporànies dels Països Catalans"), *L'Avenç* (en la seva primera etapa de 1977), *Arguments* (1974) –fundada a València–, *Randa* (1975) –editada a Barcelona, però centrada en l'estudi de les Illes Balears i Pitiüses, i dirigida per Josep Massot i Muntaner–, *Fonaments* (1978) –dirigida per Miquel Terradell–, *L'Espill* (1979) –dirigida pel mateix Joan Fuster– i *Afers* (1984), edita-

da a Catarroja. A l'hora d'esmentar autors concrets que puguin titllar-se de "fusterians", caldria dir que, en un sentit general, se'n podrien considerar (enllà d'explícites definicions personals) tots aquells que arreu del nostre àmbit nacional assumeixen i defensen la noció de "Països Catalans" (com molts dels citats suara), però també tots aquells que van desenvolupar part de la seva obra a partir del camí que ell va obrir –com féu Alfons Cucó amb *El valencianisme polític 1840-1936* (1971) o Gregori Mir (amb el pseudònim d'Anselm Llull) amb *El mallorquinisme polític* (1975). En aquest darrer sentit, caldria esmentar així mateix els que escrigueren assajos amb una intenció semblant a la de Fuster, com ara Josep Melià, *Els mallorquins* (1967); Miquel Arimany, *I els catalans també* (1965); Pere Verdaguer, *El Rosselló avui* (1969); Domènec Valls, *Els veritables altres catalans* (1973) o Llorenç Planes, *El petit llibre de Catalunya-Nord* (1974).

Si acabem d'interrogar-nos sobre els continuadors de Fuster, convé que ho fem també, ni que sigui molt breument, sobre les personalitats que el van influir (especialment pel que fa a la seva producció historiogràfica) i sobre les relacions que va mantenir amb els historiadors i els intel·lectuals de referència del seu moment. Pel que fa al primer aspecte, segurament que l'influeixen aquelles personalitats decisives en la seva formació intel·lectual general. En aquest sentit, ja s'ha parlat sovint del paper que tingué el grup de Xavier Casp i Miquel Adlert en la incorporació de Fuster en els cenacles culturals valencians de postguerra²⁶ i més modernament s'ha remarcat el paper que un nucli d'intel·lectuals exiliats (sobretot Vicenç Riera Llorca i Agustí Bartra) tingueren en l'evolució del seu pensament i en el seu reconeixement com a un autor de referència obligada per part del "nucli dur" de la intel·lectualitat catalana resistent.²⁷

Pel que fa a la seva relació amb les grans figures del període, ja s'han remarcat els punts d'afinitat i de divergència que mantingué amb Vicens Vives. Cal veure ara quins foren els punts de contacte amb altres dos puntals de la historiografia del moment: Pierre Vilar i Ferran Soldevila. La coneixença del primer, ha estat explicada pel mateix Fuster en la *laudatio* acadèmica que féu a la Universitat

de València quan l'historiador occità hi fou investit doctor *honoris causa*, el 24-V-1991:

"No recorde ben bé on ens vam trobar per primera vegada. És possible que fos a Barcelona, en ocasió d'algun cicle de conferències, i fou l'oportunitat d'unes llargues i apassionants converses a casa dels nostres amics comuns Eulàlia Duran i Max Cahner. Després, hem coincidit diverses vegades a Barcelona i a València, ens hem visitat, jo a París, ell a Sueca, i hem tingut temps i afecte suficient per a considerar la nostra amistat ben sòlida. Quan el 1981, a conseqüència d'unes bombes amb què m'obsequiaren a casa meua no se sap qui, Pierre Vilar va contribuir amb un petit, amable i somrient discurs a l'acte de protesta que es va celebrar en aquest paranímf. La gratitud se sumava a l'admiració".²⁸

Els fonaments d'aquesta admiració també hi són explicats:

"L'admiració no solament venia d'aquella obra compacta, d'investigació i d'interpretació, que és *Catalunya dins l'Espanya moderna*. La precedia la lectura de molts altres papers seus, que jo només havia conegut incidentalment, i a través dels quals tants tòpics historiogràfics d'origen carpetovetònic, assumits per la meua generació des de l'escola a la Universitat, hi eren corregits o desmuntats. Ens havien habituat a la imatge monolítica i rígida d'Espanya, i Pierre Vilar ens en desvelava una altra de ben distinta, amb les complexitats dels enfrontaments de classes, de les diferències nacionals, dels factors econòmics i demogràfics. Era com un retorn a l'evidència, després de tantes mitificacions".²⁹

El contacte amb F. Soldevila fou especialment significatiu i amical. Fuster sempre li dispensà un gran respecte literari i intel·lectual, fins al punt de considerar-lo el "model" que s'havia de prendre per a elaborar la síntesi històrica dels Països Catalans que ell veia com a una necessitat bàsica. Calia que qui emprengués aquella tasca posseís les virtuts que ell valorava en l'historiador: lucidesa per a determinar els grans tombants històrics i una gran capacitat literària. Aital pronunciament el féu en una crítica a la col·lecció "Biografies catalanes", dirigida per Jaume Vicens Vives, on parlà del record de la histò-

ria de Soldevila, que qualificà d'inoblidable i que, segons ell, marcava la pauta del que hauria d'ésser (per més diferències que tingués) la nova visió global que reclamava.³⁰ Davant d'uns elogis així, F. Soldevila va trametre a Fuster una carta d'agraïment datada el 29-III-1960, on li notificava també la preparació de la segona edició del seu llibre més emblemàtic:

"Aquestes ratlles per agrair-vos la referència a la meua *Història de Catalunya*, en l'avantdarrer número de *Destino*, i per anunciar-vos que d'aquí a pocs dies sortirà cap a Madrid el text del 1r. volum de la dita obra, revisada i ampliada; amb moltes més ampliacions que rectificacions, malgrat el que sistemàtics autoelogis d'alguns poguessin fer creure".³¹

F. Soldevila havia anat a trobar infructuosament Fuster a casa seva, a Sueca, durant l'estada que va fer al País Valencià l'any 1957, amb el propòsit d'establir un contacte personal més estret. La sort, però, no l'acompanyà i malgrat diversos intents la trobada no es produí, cosa de la qual es lamentà en una carta del 26-I-1957: "Està vist, amic Fuster, que no hi ha manera que ens trobem a València".³² El fonament bàsic de la seva relació intel·lectual amb Fuster es basava, com ho explicita una carta del 16-IX-1962, en l'explicita 'acceptació de les tesis fusterianes per part de F. Soldevila: "He rebut el vostre opuscle *Qüestió de noms* i l'he llegit amb molt d'interès. Completament d'acord"³³. Ara bé, a aquest fonament bàsic s'afegia també la passió d'ambdós per la història i la necessitat d'un intercanvi habitual de treballs entre col·legues. D'ací que en una altra lletra de F. Soldevila del 7 de desembre del mateix 1962 s'hi trobi un judici molt favorable sobre una de les obres més pròpiament historiogràfiques de Fuster:

"Finalment he pogut enllestir la lectura de *Poetes, Moriscos i Capellans*. Des que el vaig rebre, no m'ha abandonat, i he hagut d'anar-lo llegint a estrebades, sempre amb el desig de trobar el lleure per continuar-ne la lectura, tant m'ha interessat. No li diré sinó que em sap greu no haver-lo pogut utilitzar abans de la revisió de la *Història de Catalunya*, perquè m'hauria plagut d'incorporar-hi algunes de les notícies que vostè ha arplegat".³⁴

I que fins i tot existeixi una col·laboració

L'impacte dels plantejaments fusterians al llarg dels anys seixanta, setanta, i àdhuc vuitanta, fou, com ja s'ha dit, importantíssim. No és agosarat afirmar que influí en el gruix de la intel·lectualitat catalana del seu temps. Encara avui és un referent indefugible, un clàssic contemporani indiscutit. Allò difícil, però, és determinar els possibles seguidors i els "deixebles" que hagin deixat una obra rellevant de caire historiogràfic, ja que el seu llegat és perceptible sobretot per l'acceptació dels seus plantejaments genèrics sobre la qüestió nacional i no tant per l'assumpció d'un corpus sistemàtic i regulat que es desprengui del conjunt de la seva obra.

mútua. Així, Fuster fou cridat a col·laborar a *Un segle de vida catalana*, que dirigí F. Soldevila i ambdós feren possible l'edició del llibre d'Alfons Cucó, *Aspectes de la política valenciana en el segle XX* (1965) dins de la col·lecció "Episodis de la Història"; de fet, aquest estudi primerenc era l'embrió d'un llibre que esdevingué un clàssic: *El valencianisme polític 1840-1936* (1971).³⁶

Altres noms d'historiadors i d'intel·lectuals importants del període s'hi podrien afegir –com ara Carles Riba, Jordi Rubió, J.E. Martínez Ferrando, Josep M. Casacuberta, Rafael Tasis, Ramon Aramon, Joan Triadú, Josep M. Castellet...³⁷–, però sens dubte mereix una consideració especial (per a l'objecte del present article) el vincle que establí amb Josep Pla. A part d'un interès comú per la història (entesa en tots dos casos com "arma" d'anàlisi del passat per a comprendre el present i per a intentar de canviar-lo) existí, com en el cas del ja citat F. Soldevila, un altre punt fonamental de coincidència a partir del qual travaren llur amistat.

El mateix escriptor empordanès ha explicat, en l'"homenot" que va dedicar a Fuster, com es conegueren i també quin era el fonament de llur entesa:

"Conceptuo l'aparició de Fuster en la nostra àrea lingüística com un fenomen considerable. Si a les Illes F. de B. Moll ha estat el primer element pràcticament integrador, a gran escala, de la nostra àrea lingüística, Joan Fuster ho ha estat [...] a València. Aquesta és la feina decisiva que hi ha de fer: crear la unitat de la nostra àrea lingüística. La finalitat única –encara que sovint inconscient– de l'anomenat renaixement català no és més que aquesta".³⁸

Pla i Fuster coincidien, doncs, en un punt importantíssim, a partir del qual es fonamentà la seva relació intel·lectual: la lluita per la "unitat de la nostra àrea lingüística". D'acord amb això, Fuster representava per a

l'escriptor empordanès "una nova mentalitat":

"Fuster [...] és un element normal de la totalitat de la nostra àrea lingüística [...] actiu i actuant. Aquest és un fenomen extremadament important, implica una mentalitat fins avui desconeguda, és un estat d'esperit que, si les coses han de seguir el seu camí positiu serà, en el futur, el pensament general".³⁹

D'ací, doncs, que Pla assenyalés que "és, doncs, devers aquest aspecte que els meus diàlegs amb Joan Fuster s'han centrat".⁴⁰ Per la seva banda, Fuster fou un dels pioners en la reivindicació de la importància de Pla en la literatura actual, com evidencia l'extens estudi Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla (1965) que obrí el primer volum de l'obra completa de l'empordanès⁴¹ o el capítol que li dedicà en la seva *Literatura catalana contemporània*, que s'inicia amb un apartat de títol eloqüent: "una obra extraordinària".⁴²

Notes:

1 Ed. 62, Barcelona, 1962. Sobre la repercussió intel·lectual que tingué l'obra, vegeu X. FERRÉ: "Lectures de Nosalres, els valencians", *Afers*, 42-43, 2002, p. 435-457.

2 A la dècada anterior, però, ja havia aconseguit esdevenir per als nuclis intel·lectuals de la resistència antifranquista un autor de referència. Vegeu E. PUJOL: "Joan Fuster, símbol de la represa nacionalitzadora dels anys cinquanta", *Afers*, 42-43 (monogràfic dedicat a Joan Fuster), 2002, p. 347-360.

3 Publicats, respectivament, per l'Aportació Catalana i l'Ed. Destino, ambdues de Barcelona. Sobre el conflicte al·ludit, modernament E. T. Climent n'ha fet un balanç a "El País Valenciano, un llibre maleït", a la Biografia Joan Fuster (Ed. El Temps, València: 1997), p. 328-335.

4 Aquesta orientació ha estat represa a J. GUIA: *És molt senzill, diqueu-li Catalunya* (1985), que ha tingut un gran ressò intel·lectual i públic, i que ha arribat a la 6ª ed. el 1997, en una versió corregida i augmentada a càrrec dels Llibres del Segle, Gaüses (Empordà).

5 El mateix terme "Països Catalans" ja havia estat utilitzat l'any 1876 per Benvingut Oliver (com explicà el mateix Fuster) i també Narcís Roca i Ferreres l'emprà d'ençà del 1886 en una propos-

ta política que unia sobirania nacional i canvi social. Un balanç històric sobre la qüestió és la veu de J. L. CAROD ROVIRA: "Països Catalans", dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. Suplement A-Z, Barcelona:1983.

6 Vegeu *Debat sobre els Països Catalans* (Barcelona:1977).

7 Jaume FUSTER, *El Congrés de Cultura Catalana ¿Què és i què ha estat?*, Ed. Laia, Barcelona:1978.

8 Vol. I, pròleg de Jordi Carbonell.

9 Ja en la dècada dels vuitanta aparegueren el setmanari *El Temps* (1984) –editat a València gràcies a l'impuls d'Eliseu Climent–, la renovada *Revista de Catalunya* (1986) i *El Mirall* (1987), entre d'altres.

10 Ed. 62, Barcelona:1980, 6ª ed., p. 19.

11 Tanmateix, gràcies a la publicació de la correspondència entre Vicens Vives i Santiago Sobrequés (a cura de Jaume Sobrequés i editada conjuntament per l'Ajuntament de Girona i l'Ed. Vicens Vives, l'any 2000) s'ha pogut verificar que el primer encomana al segon la realització del guix d'un llibre que havia de tenir per títol *Llibre de les institucions dels Països Catalans* i que havia d'anar signat per tots dos. La mort de Vicens degué interrompre el projecte, del qual només s'han conservat unes pàgines redactades per Sobrequés, de les quals podria ésser una part l'escrit d'aquest autor publicat a *Presència*, núm. 542, nov. 1980, "A la recerca d'una denominació comuna pels homes i les terres dels Països Catalans". Vegeu l'article que sobre la qüestió publicà Jordi Serrat a l'*Avui*, 23-VI-2000, p. 44.

12 Reproduït a *Diari 1959-60*, Ed. El Observador-Ed. 62, Barcelona:1991, p. 67-76.

13 *Serra d'Or*, maig 1960. Reproduït a *Obra dispersa* (vol I, Barcelona:1967, p. 513-515) i a J. VICENS VIVES: *Textos fonamentals* (Barcelonense d'edicions, Barcelona:1998, p. 29-33).

14 *Presència*...

15 *Diari*..., p. 73.

16 *Op. cit.* p. 72-73.

17 *Ibidem*, p. 72.

18 *Ibidem*, p. 72.

19 *Op. cit.* p. 20.

20 Inclosa dins P. VILAR: *Reflexions d'un historia-*

dor, Universitat de València, València, 1992, p. 18.

21 Vegeu J. FUSTER: *Figures de temps* (Ed. Selecta, Barcelona:1957, p. 55), que és una tria dels seus dietaris del període 1952-53. El conjunt dels seus dietaris fou aplegat posteriorment al vol II de *Obra completa* (Ed. 62, Barcelona:1969), recentment reeditat i ampliat (Ed. 62, Barcelona, 2002).

22 Sobre la producció més pròpiament historiogràfica de Fuster, P. VICIANO: "L'assagista històric i cívica (1961-1964)", "Periodisme i literatura d'idees(1964-1970)" i "La reflexió sobre la història de la cultura (1971-1975)", inclosos a *Joan Fuster* (Ed. El Temps, València:1997), p. 321-327, 353-357 i 369-374, respectivament.

23 Citat a Ictineu. *Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans*, (a cura de Francesc Artal, Pere Gabriel, Enric Lluch i Francesc Roca), Ed. 62, Barcelona, 1979, p. 247.

24 Les dificultats d'una feina semblant s'han revelat en els articles de P. VICIANO ("La revisió del fusterianisme 1986-1992"), A. FURIÓ ("La vigència d'un diagnòstic precís") i G. MUÑOZ ("Actituds davant l'obra de Joan Fuster") inclosos a *Joan Fuster* (El Temps, 1997), p. 433-444. Això no treu, però, que en el conjunt de la producció fusteriana no existeixin uns temes de reflexió recurrents i àdhuc un cos de pensament i un mètode propi de l'autor que li confereixen una indubtable categoria de pensador, evidenciada per Júlia Blasco a *Joan Fuster: Converses filosòfiques*, Tires i Quatre, València, 2002.

25 Encara als anys noranta han existit diferents iniciatives que en certa mesura s'han reclamat hereves del llegat fusterià, com ara *El contemporani* (1993) –editada pel mateix equip d'Afers, on destaquen els noms d'Agustí Colomines i Vicent Olmos–, la represa de *L'Espill* (1999) –interrompuda arran de la mort de Fuster i ara dirigida per Antoni Furió, que en el seu número 10 (2002) ha dedicat un monogràfic al seu fundador– o la publicació dels dotze volums que conformen *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, sota la direcció de Borja de Riquer (1995-1999).

26 Una consideració recent sobre la qüestió és la de F. RIPOLL: "El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra", *Afers*, 42-43, p. 319-346.

27 Es pot seguir minuciosament aquesta influència gràcies sobretot a dos volums de correspondència creuada: *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca* (a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, Ed. Curial, Barcelona, 1993) i J. FUSTER: *Correspondència*, vol 2 (a cura de Santi Cortès, Ed. Tires i Quatre, València, 1999).

28 Inclosa a *Reflexions d'un historiador*, p. 17.

29 *Op. cit.* p. 18

30 J. FUSTER: "Libros catalanes. Los primeros condes reyes", *Destino*, 19-III-1960.

31 Arxiu personal Joan Fuster (Sueca). Aquesta i les altres cartes citades provinents d'aquest fons m'han estat facilitades per Josep Palàcios.

32 Arxiu Joan Fuster.

33 Arxiu Joan Fuster.

34 Arxiu Joan Fuster.

35 Hi redactà diferents apartats d'economia i de literatura.

36 Recentment ha estat reeditat per Ed. Afers, Barcelona-Catarroja:1999.

37 Sobre la relació de Fuster amb el "nucli dur" de la intel·lectualitat principatina, vegeu l'article ja esmentat d'E. PUJOL "La represa nacionalitzadora...", el llibre, també citat, de X. FERRÉ: *No tot era...* i naturalment els volums de la correspondència fusteriana, editada sota la direcció d'A. FURIÓ i publicats per Tires i Quatre.

38 *Homenots*. Quarta sèrie, vol 29, *Obra completa*, Ed. Destino, Barcelona:1982, p. 364.

39 *Op. cit.* p. 380.

40 *Ibidem* p. 381.

41 *El quadern gris*, Ed. Destino, Barcelona: 1983, 4ª ed., p. 11-79.

42 Ed. Curial, Barcelona, 7ª ed. , 1985, p. 257.